

DỊCH THUẬT - MỘT NHIỆM VỤ QUAN TRỌNG HÀNG ĐẦU CỦA CÔNG TÁC THÔNG TIN KHOA HỌC XÃ HỘI

NGUYỄN VĂN DÂN^(*)

1. Dịch thuật - một công cụ quan trọng để thực hiện nguyên tắc chia sẻ tri thức và đối thoại văn hóa trong xã hội tri thức

Xã hội tri thức là một xã hội tôn trọng sự đa dạng tri thức, nghĩa là tôn trọng đa dạng văn hóa của các dân tộc. Đa dạng văn hóa sẽ mãi là một thực tế trong thế giới loài người, giống như đa dạng sinh học trong thế giới tự nhiên. Mặc dù thế giới đang có xu hướng xây dựng một nền văn hóa toàn cầu trong bối cảnh toàn cầu hóa, nhưng đa dạng văn hóa vẫn được coi là một điều kiện và nguồn lực của sự phát triển bền vững, góp phần giảm thiểu những nguy cơ xung đột của tình trạng đồng hóa văn hóa.

Trên cái nền của đa dạng văn hóa, xã hội tri thức sẽ phải áp dụng nguyên tắc chia sẻ tri thức cho cả các tri thức địa phương. Sự tham gia của tri thức địa phương chỉ làm giàu thêm cho nguồn lực phát triển của xã hội tri thức. Không có sự tham gia của tri thức địa phương thì vẫn có thể có xã hội tri thức, nhưng đó không phải là một xã hội tri thức bền vững, bởi vì nó sẽ mang trong mình những nguy cơ tiềm ẩn của sự xung đột xã hội. Hơn nữa, sự phát triển của khoa học ngày nay vẫn không thể

thay thế hết được cho những giá trị độc đáo của tri thức địa phương. Ví dụ như trong lĩnh vực y học, cho dù khoa học và công nghệ có phát triển mạnh đến đâu, thì những tri thức y học cổ truyền địa phương trên khắp thế giới, trong đó có cả tri thức y học cổ truyền của người Việt Nam ta, vẫn sẽ luôn có chỗ đứng của chúng, mà có thể nói là một chỗ đứng vững chắc không dễ thay thế.

Trong đa dạng văn hóa, chúng ta không thể không nói đến **đa dạng ngôn ngữ**, một thách thức cũng khá gây cản trong xã hội tri thức hiện nay. Ngôn ngữ là một phương tiện chuyển tải tri thức. Nhưng hiện tại, trong thời đại của toàn cầu hóa, hiện tượng huỷ diệt các ngôn ngữ thiểu số đang gia tăng đến mức báo động. Người ta ước tính rằng trong lịch sử loài người đã từng tồn tại khoảng 10.000 ngôn ngữ, nhưng cho đến nay chỉ còn khoảng 6.000 ngôn ngữ. Người ta cũng ước tính rằng, trong vòng 100 năm nữa, con số này sẽ giảm từ 50 đến 90%. Có nghĩa là ngày nay, cứ hai tuần có thể sẽ có một ngôn ngữ bị tử vong. Điều này chủ yếu là vì nhiều ngôn

^(*) PGS.TS., Nguyên Phó Viện trưởng Viện Thông tin KHXH.

ngữ mẹ đẻ của các tộc người đã không được sử dụng hoặc không có được điều kiện để phát huy. Chẳng hạn ở châu Phi cận Sahara, hiện có 2.500 ngôn ngữ, nhưng tại hơn 30 nước ở khu vực này, chiếm 80% dân số của cả châu Phi, ngôn ngữ chính thức lại không phải là một ngôn ngữ có nhiều người sử dụng nhất.

Như vậy, một trong những đặc trưng của xã hội tri thức không phải chỉ là sáng tạo và phát triển tri thức mới, mà còn là bảo vệ và duy trì tri thức cũ, mục đích là để giữ gìn và làm giàu cho tâm hồn con người, một tâm hồn mà - nếu không được chú ý bảo vệ - rất dễ có nguy cơ bị xã hội thông tin làm cho nghèo nàn đi, bất chấp khối lượng thông tin và tri thức phong phú vẫn không ngừng gia tăng hàng ngày trong cái xã hội nhiều khi được gọi là “nhiều tin” này. Chính vì thế mà tháng 10/2003, UNESCO đã thông qua Hiệp định về Bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể. Đồng thời tổ chức này cũng có một chương trình Ký ức Thế giới để mở rộng thêm hiệu lực cho Hiệp định này.

Tuy nhiên sự đa dạng ngôn ngữ cũng đang trở thành một thách thức mới cho xã hội tri thức trong lĩnh vực công nghệ thông tin và truyền thông. Hiện tại tiếng Anh đang chiếm vị trí thống trị trong Internet. Và nhiều người cho rằng việc thống nhất sử dụng tiếng Anh sẽ là một điều thuận lợi cho việc tiếp cận tri thức trong không gian thực tại ảo. Thế nhưng đây chính lại là một nguyên nhân góp phần làm gia tăng tình trạng cách biệt số. Hơn nữa, *trong các lĩnh vực khoa học nhân văn và trong văn hóa - nghệ thuật, một ngôn ngữ chung không thể chuyển tải được hết ý nghĩa văn hóa đặc thù của các ngôn ngữ*

cá biệt. Vì thế, cộng đồng quốc tế vẫn đang cố gắng khắc phục thách thức này.

Hiện tại theo UNESCO, tính đến năm 2000, số người sử dụng Internet có ngôn ngữ mẹ đẻ không phải là tiếng Anh đã vượt hơn 50% và từ đó đến nay con số này vẫn đang gia tăng nhanh chóng. Trên thực tế hiện nay, Internet đã giúp các cộng đồng ngôn ngữ xích lại gần nhau hơn - điều đó đã được minh họa một cách ấn tượng nhất bằng sự năng động của các trang Internet bằng tiếng Tây Ban Nha. Nhiều ngôn ngữ khác, như tiếng Ấn Độ chẳng hạn, cũng đã chiếm được vị trí trên Internet, góp phần chuyển tải các đặc trưng văn hóa của các nền văn hóa khác nhau trên thế giới. Đặc biệt là ở châu Phi, hiện tại đã có một số ngôn ngữ bản địa được sử dụng trên mạng. Đây là một sự tiến bộ rất đáng khích lệ của giới khoa học và công nghệ thông tin.

Trong tinh thần này, các nhà khoa học đang kêu gọi phát triển một loại công nghệ có khả năng tạo ra được một “*phép màu của sự thông dịch*” như lời của Paul Ricoeur đã phát biểu, cho phép loài người hiểu biết lẫn nhau bằng *phương pháp thông dịch* chứ không phải bằng cách sử dụng một ngôn ngữ phổ biến như ngày nay, bằng cách đó nó chứng thực khả năng vô tận của con người trong việc tạo lập một ý nghĩa chung trên nền tảng của những sự khác biệt. Bằng cách hòa hợp tính phổ quát và tính đa dạng, sự thông dịch sẽ cho phép tạo lập những đặc điểm chung mà vẫn bảo tồn và làm phong phú thêm tính đa dạng của từng cá thể. Quá trình thông dịch đem sự hiểu biết đến những nơi chỉ có sự nhiễu loạn và mơ hồ ngự trị. Tuy nhiên, quá trình thông dịch

không dẫn đến sự cáo chung của tính đa dạng, bởi nó không có nghĩa là sự giống nhau mà đơn thuần chỉ là sự tương đương. Sự thông dịch chủ yếu là một phương tiện hòa giải giữa tính đa dạng văn hóa và tính phổ quát của tri thức. Theo nghĩa này, điểm mấu chốt là không hề có một ngôn ngữ thế giới phổ quát, mà chỉ có sự trao đổi giữa các di sản văn hóa và tinh thần để cố tìm ra một tiếng nói chung. Hiện tại, các công nghệ mới đang tạo ra các hệ thống dịch bằng máy. Từ đó rút ra rằng *các xã hội tri thức* sẽ phải trở thành *các xã hội thông dịch* [tiếng Anh: “*translation society*”]. Điều này hoàn toàn khác biệt với việc sử dụng một thứ tiếng phổ quát (như tiếng Anh ngày nay chẳng hạn) để thay cho tất cả - một điều rất dễ có nguy cơ dẫn đến sự nô dịch văn hóa và đồng nhất hóa văn hóa. Nếu ý tưởng về phương pháp thông dịch thành công, chúng ta có thể nói đến một loại *xã hội thông dịch* trong tương lai.

Trong khi chờ đợi một phép màu của công nghệ thông dịch, chúng ta hoàn toàn có thể trông cậy vào khả năng dịch thuật của con người trong việc góp phần xây dựng xã hội tri thức. Như thế, dịch thuật chính là một công cụ quan trọng góp phần thực hiện chức năng chia sẻ tri thức của xã hội tri thức. Nhưng quan trọng hơn, dịch thuật chính là một trong những công cụ góp phần đảm bảo tính đa dạng văn hóa của xã hội tri thức. Không có dịch thuật, thế giới giao lưu sẽ có nguy cơ bị nô dịch bởi một số ngôn ngữ phổ biến, đi đến chỗ xóa bỏ đa dạng văn hóa và dẫn đến nhất thể hóa văn hóa dưới sự chi phối văn hóa của những nước có sức mạnh kinh tế. Mà, như ông Koichiro Matsuura, Tổng giám đốc UNESCO đã tuyên bố trong *Tuyên ngôn*

thế giới của UNESCO về đa dạng văn hóa, được thông qua ngày 2/11/2001 tại Paris: “Tài sản văn hóa của thế giới, đó chính là sự đa dạng trong đối thoại”. Ông nói tiếp: “Đây là dịp để các quốc gia tái khẳng định niềm tin của họ rằng đối thoại liên văn hóa là sự đảm bảo tốt nhất cho hòa bình, và để họ dứt khoát bác bỏ luận đề về sự xung đột không thể tránh khỏi giữa các nền văn hóa và văn minh”. Bản Tuyên ngôn này cũng khẳng định, đa dạng văn hóa là một nguồn sáng tạo và phát triển của loài người. Vì thế, loài người phải có ý thức bảo vệ và phát huy nó. Mà một trong những công cụ giúp cho việc bảo vệ và phát huy hiệu quả khả năng đối thoại của đa dạng văn hóa chính là hoạt động dịch thuật. Hay nói một cách sâu xa và không kém phần chính xác, *dịch thuật chính là hoạt động đối thoại văn hóa*. Đó chính là luận chứng cho thấy vai trò quan trọng của dịch thuật trong việc xây dựng và phát triển xã hội loài người bền vững theo hướng nhân văn, dân chủ và nhân quyền.

2. Viện Thông tin KHXH với công tác dịch thuật

Năm 1976, một năm sau khi Viện Thông tin KHXH được thành lập, Chủ nhiệm Ủy ban Khoa học xã hội Việt Nam (nay là Viện Hàn lâm KHXH Việt Nam) tại Quyết định số 54/KHXH-QĐ ngày 24/3/1976 về tổ chức hệ thống thông tin tại Ủy ban đã quy định *một trong những nhiệm vụ* của Viện Thông tin KHXH là:

“Dịch và quản lý việc dịch tài liệu khoa học từ tiếng nước ngoài ra tiếng Việt trong phạm vi Ủy ban, phối hợp với các cơ quan khác trong việc tổ chức dịch và sử dụng tài liệu dịch”.

Viện Thông tin KHXH đã xác định

quan điểm rằng: Một trong những nhiệm vụ hàng đầu của bất kỳ một cơ quan thông tin khoa học nào là xây dựng nguồn tài liệu khoa học. Và dịch thuật chính là công việc phục vụ cho nhiệm vụ đó.

Quả thực, một người làm công tác thông tin khoa học không thể không thực hiện công việc dịch thuật. Dịch thuật nhằm mục đích trước hết là thông tin toàn văn cho người dùng tin; thứ hai là dịch thuật làm cơ sở cho lược thuật các tài liệu nước ngoài, nếu không dịch được thì không thể lược thuật được; thứ ba là dịch để phục vụ cho tổng thuật. Đó chính là mối quan hệ gắn bó giữa các loại hình thông tin của Viện Thông tin KHXH. Như vậy, dịch thuật là nhiệm vụ cơ bản đầu tiên của người làm công tác thông tin khoa học, đặc biệt là thông tin KHXH.

Ban đầu, Viện Thông tin KHXH chủ trương dịch các tài liệu nước ngoài để làm kho tin. Một mạng lưới cộng tác viên được xây dựng để phục vụ cho công việc dịch thuật. Các phòng chuyên môn chịu trách nhiệm tổ chức tìm tin và biên tập các tài liệu dịch thuật của cộng tác viên. Khi đó, các bài dịch chủ yếu được các cộng tác viên viết tay. Các phòng chuyên môn lại phải chuyển bản thảo cho một tổ đánh máy của Viện đánh lại tài liệu dịch bằng máy tính cơ cổ điển. Sau đó các tài liệu dịch được đem về phòng đóng thành từng hồ sơ và lưu giữ tại phòng để phục vụ các độc giả đặc biệt. Có những khi tổ đánh máy đánh không kịp thì các phòng chuyên môn phải thuê đánh máy bên ngoài, và mỗi phòng cũng thuê thêm một người làm phụ động để giải quyết các công việc sự vụ như đóng quyển tài liệu - mà cũng

chỉ là đóng bằng kim chỉ -, phụ trách tủ tài liệu và làm những công việc vặt khác. Công việc cứ thế diễn ra sôi động trong khoảng chục năm. Tài liệu dịch, ngoài việc phục vụ độc giả tại chỗ, còn được dùng để làm tư liệu cho các bài tổng thuật, cho tạp chí *Thông tin KHXH*, cho các ấn phẩm thông tin chuyên ngành và sau đó là thông tin chuyên đề của Viện. Về sau, tài liệu dịch bắt đầu được đưa vào kho thư viện để phục vụ rộng rãi độc giả. Cho đến nay, kho tài liệu dịch này vẫn tồn tại.

Ngoài ra, song song với việc dịch tài liệu để xây dựng kho tin, Viện Thông tin KHXH còn tổ chức dịch để xuất bản các cuốn sách có giá trị khoa học đặc biệt. Cuốn sách đầu tiên mà Viện đã tuyển chọn, tổ chức dịch và xuất bản (năm 1978) là: *Có thể nuôi được 10 tỷ người không?* của J. Klatsmann. Rồi sau đó, một số tài liệu khác được xuất bản phục vụ cho công tác tư tưởng như *Hồi ký Vương Minh* (1979); *Ghi chép về Trung Quốc* (1979); *Các khoa học xã hội và thông tin* (1980). Nhiều công trình dịch thuật được giới khoa học đánh giá cao về mặt chất lượng phục vụ nghiên cứu, lãnh đạo và quản lý của các cấp, các ngành như: *Chủ nghĩa xã hội và tin học* của N. N. Moissev (1989); *Cẩm nang tài khoản khách hàng* (1993); *Cẩm nang tín dụng* (1994); *Cẩm nang thanh toán quốc tế* (1996); *Nhỏ là đẹp* của E. F. Schumacher (1994); *Chủ nghĩa tam dân* của Tôn Trung Sơn (1995); *Marx - nhà tư tưởng của cái có thể* của Michel Vadée (1996); *Chiến tranh và chống chiến tranh* của A. Toffler và H. Toffler (1998); *Có một nước Mỹ khác: Sự nghèo đói ở Hoa Kỳ* của Michael Harrington (2006); *Một số vấn đề môi nhon trong nghiên cứu triết học đương đại* (2008);

Dưới lăng kính triết học của V. E. Davidovich (2008); *Tư duy chiến lược* của A. K. Dixit và B. J. Nalebuff (2010);... Có những cuốn sách thuộc diện tham khảo hẹp như *Thất bại lớn. Sự ra đời và cái chết của chủ nghĩa cộng sản trong thế kỷ XX* của Zbigniew Brzezinski (1992), *Đế chế tan vỡ. Cuộc nổi dậy của các dân tộc ở Liên Xô* của Hélène Carrère d'Encausse (1993). Đây có thể nói là một nguồn tin quan trọng của Viện Thông tin KHXH do dịch thuật đảm nhiệm.

Từ năm 1994, khi *Thông tin chuyên đề KHXH* được xuất bản thay cho bản tin *Cái mới trong KHXH*, thì dịch thuật vẫn đóng góp các bài dịch từ nguồn tin nước ngoài để xuất bản các ấn phẩm thông tin chuyên đề được người sử dụng rất quan tâm. Những bài dịch toàn văn trong các ấn phẩm này đã được giới nghiên cứu sử dụng làm nguồn tham khảo cho công việc nghiên cứu của họ.

Cũng bắt đầu từ năm 2005, tình hình thế giới trở nên tràn ngập thông tin hơn bao giờ hết, cùng với việc Việt Nam gia nhập Công ước Bern về quyền tác giả, hình thức phổ biến thông tin cũ không còn đáp ứng các điều kiện và yêu cầu của xã hội thông tin hiện đại. Từ đây, Viện Thông tin KHXH không còn xuất bản các sưu tập chuyên đề gồm các bài dịch của nước ngoài, mà chuyển sang hình thức xuất bản - với sự liên kết với các nhà xuất bản, đặc biệt là Nxb. KHXH - các ấn phẩm chuyên đề dưới dạng *chuyên luận thông tin*. Đó là hình thức xử lý tổng quan một vấn đề của KHXH dựa trên nguồn tin đa dạng trong và ngoài nước.

Tuy nhiên, mặc dù không còn đăng các bài dịch toàn văn trong các chuyên

luận thông tin, nhưng dịch thuật vẫn đóng một vai trò quan trọng trong việc xử lý và tổng thuật thông tin. Không có dịch thuật thì không thể có các bài tổng thuật và nghiên cứu có giá trị. Vì thế, dịch thuật luôn là một nhiệm vụ quan trọng hàng đầu của công tác thông tin khoa học.

Đặc biệt, từ tháng 9/1990, Viện bắt đầu xuất bản Bản tin "*Tài liệu phục vụ nghiên cứu*" (*Tin nhanh*), dùng lưu hành nội bộ. Đây là loại hình tài liệu dịch toàn văn các bài viết mới được công bố trên sách, báo và chủ yếu là tạp chí nước ngoài về những vấn đề lý luận và thực tiễn của KHXH&NV cũng như những vấn đề quốc tế đang được giới dùng tin nước ta quan tâm. *Tin nhanh* thể hiện tính đặc thù và độc đáo của thông tin KHXH ở nước ta, phục vụ kịp thời cho nghiên cứu KHXH và hoạch định chính sách trong quá trình đổi mới, công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước. Nó đã nhanh chóng trở thành bản tin mũi nhọn của Viện và góp phần đáp ứng một nhu cầu thông tin rất lớn ở nước ta hiện nay. Tính ưu việt của *Tin nhanh* là xử lý nhanh, dịch, biên tập với chất lượng tốt, nội dung thông tin phong phú và khá tập trung về nhiều lĩnh vực đang được quan tâm. (Cũng do vậy, một số cơ quan của Đảng đã tái sử dụng các tài liệu của *Tin nhanh* cho các ấn phẩm của mình). Trên cơ sở vốn tin nhanh này, từ năm 2010, Viện bắt đầu liên kết với Nxb. KHXH xuất bản ấn phẩm *Niên giám thông tin KHXH nước ngoài*, tập hợp các bài dịch toàn văn từ nguồn tin nước ngoài để phục vụ nghiên cứu và quản lý KHXH. Sáu số *Niên giám thông tin KHXH nước ngoài* được xuất bản cho đến nay đã thực sự trở thành những cuốn cẩm nang quý giá cho các nhà nghiên cứu

KHXXH trên cả nước.

Nhìn tổng thể, với hình thức thông tin toàn văn trên các ấn phẩm của Viện Thông tin KHXXH, với hình thức xuất bản thành sách, với hình thức *Tin nhanh...*, hàm lượng dịch thuật trong hoạt động thông tin của Viện đang chiếm một tỷ trọng lớn nhất. Điều đó cho thấy vai trò của dịch thuật trong thông tin quan trọng như thế nào.

Về đội ngũ dịch giả, ngoài mạng lưới cộng tác viên, Viện Thông tin KHXXH đã có một lực lượng nòng cốt những người làm dịch thuật. Từ những năm đầu thành lập, Viện đã thu hút một số lượng lớn các sinh viên học từ các nước XHCN về. Từ nguồn du học đó, Viện đã có một nguồn nhân lực hầu như thuộc đủ các thứ tiếng phổ biến trên thế giới. Bên cạnh đó, Viện còn tiếp nhận các sinh viên học ngoại ngữ trong nước. Ngoài ra, các cán bộ có chuyên môn KHXXH cũng được đào tạo, bồi dưỡng ngoại ngữ ngắn hạn ở trong và ngoài nước. Có thể nói, trong thời gian đầu, đội ngũ làm thông tin nói chung và dịch thuật nói riêng

của Viện Thông tin KHXXH được coi là một lực lượng tinh nhuệ của Viện Hàn lâm KHXXH trong công tác tiếp cận và khai thác thông tin. Cộng với đội ngũ cộng tác viên có uy tín, Viện Thông tin KHXXH đã trở thành địa chỉ tin cậy về nguồn tin phục vụ nghiên cứu.

Từ đầu thế kỷ XXI, Viện Thông tin KHXXH bắt đầu có sự chuyển giao thế hệ, một lực lượng trẻ đang dần thay thế cho các thế hệ cũ về hưu. Nhưng, với sự năng động, thế hệ trẻ ngày nay đang nhanh chóng nắm bắt chuyên môn, trau dồi ngoại ngữ để đảm nhiệm thành công nhiệm vụ dịch thuật. Qua công việc thực tế như dịch *Tin nhanh*, dịch sách phục vụ nghiên cứu, dịch tin cho Tạp chí *Thông tin KHXXH...*, thế hệ trẻ của Viện Thông tin KHXXH thực sự đã trưởng thành nhanh chóng. Mặc dù còn cần phải nỗ lực, nhưng họ đã hiểu được tầm quan trọng của dịch thuật, hiểu được nhiệm vụ của người làm công tác thông tin khoa học. Đó là điều quan trọng, nó sẽ giúp cho Viện Thông tin KHXXH phát triển và đóng góp nhiều hơn nữa cho khoa học nước nhà □